

RECENZII

Zoltán Rostás, Antonio Momoc (coordonatori), *Bișnițari, descurcăreți, supraviețuitori*, Curtea Veche, București, 2013, 382 p.

Este meritul profesorului Zoltán Rostás „inventarea” unor teme de istorie socială recentă care abordează zone ale societății românești ce fac parte din realitatea curentă, cotidiană, și sunt, în mod paradoxal (sau, poate, tocmai din acest motiv?), foarte puțin explorate antropologic. De exemplu, toată lumea știe despre migrație, există studii și cercetări statistice serioase pe temă, chiar inițiative instituționale, însă avem oare acces și la „variante” migranților, a „actanților” fenomenului? Cine nu știe de revoluția de la 1989 și, oare, câte studii, câte „istorii” nu s-au scris pe acest subiect? A asculta, însă, cum a fost trăită revoluția de „oamenii mici”, revoluționari în acte sau nu, a avea în același volum multiple istorii personale ale evenimentului înțeles și (re)memorat, fie în București, fie într-un orașel de provincie, fie pe tren, fie în Piața Universității, a fost o inițiativă mai degrabă neașteptată (mă refer la excepționala istorie orală a revoluției realizată de Zoltán Rostás și Florentina Țone). În mod similar, putem repeta aceleași observații la toate volumele de istorie socială coordonate de Zoltán Rostás alături de colaboratorii săi (remarcabil este și „cealaltă parte a istoriei”, volumul de istorie orală cu femei realizat împreună cu Theodora Eliza-Văcărescu). Prezentul volum este realizat cu Antonio Momoc, alături de care Zoltán Rostás a mai con-semnat și o la fel de interesantă istorie orală cu „activiști mărunți de partid”.

Fenomenul bișniței și al descurcatului, spre deosebire de celelalte menționate, trece, în memoria socială, drept o practică socială atât de comună și, totodată, rezidual-marginală, încât nu a fost considerată demnă de un studiu științific mai consistent, darămite de o carte întreagă. Înainte de a trece la volum, trebuie să mai remarc un lucru general despre cercetările de istorie socială amintite *vis-à-vis* de receptarea lor în mediul cultural-academic autohton.

În pofida unui ecou cultural pozitiv uneori remarcabil, pare că nu s-a depășit etapa în care aceste cercetări sunt privite mai degrabă drept experimente inedite decât ca documente sociale care furnizează cunoaștere *științifică* ce trebuie integrată în circuitul academic prin confruntare și agregare cu alte date obținute prin căile „clasice” de investigație ale unui fenomen (acolo unde acestea există). Istoria orală nu furnizează date doar pentru a exista „și așa ceva”, cum ar fi istoriile de viață ale diverșilor actori sociali, ci, mai ales, pentru a confrunța aceste mărturii cu datele ce pot fi extrase din documente oficiale sau/și cu cele obținute prin metode de investigație socială „clasice”. Avem, așadar, la dispoziție o *resursă* care, pe de o parte, este încă nevalorificată în ceea ce oferă ca informație și, pe de altă parte, nu este continuată prin alte cercetări complementare în ceea ce oferă ca tematică exploratorie.

Un exemplu în acest sens este chiar volumul aflat în atenția acestei recenzii. Impactul în diversele medii culturale a fost remarcabil și, fenomen destul de rar întâlnit, cartea a atras atenția și elogiile atât ale intelectualității orientate către „dreapta”, cât și ale celei orientate către „stânga”. Primii, valorizând capitalismul, au „citit” în bișniță un protocapitalism antietatist, pe când ceilalți au văzut în carte o istorie „alternativă” a comunismului, dincolo de „victime” și „călăi”. Este excelent ca o carte academică să stârnească astfel de discuții și ecouri, însă nu e suficient și, într-un fel, popularitatea sa poate fi riscantă: se creează senzația că tot ce a fost relevant și nou prin această temă a fost, deja, epuizat. Or realitatea este chiar opusă: cartea e o *invitație* la o temă suculentă și promițătoare care *trebuie* continuată pe teren academic, nu atât cultural, cu atât mai mult cu cât cercetările „clasice” istorice sau sociologice despre acest fenomen lipsesc. Ce poate fi mai inedit și, totodată, mai

necesar pentru istoria socială a României o *istorie a bișniței*, extinsă la *economia informală*, negoțul evazionist sau „la negru”? Nu ar fi interesant să avem informații despre cum s-au reflectat în această zonă socială trecerea de la România interbelică la cea comunistă, diversele stadii ale regimului comunist și, de asemenea, impactul noii societăți postcomuniste? Să aflăm ce categorii sociale sunt implicate, cu precădere, care sunt filierele pe baza cărora se pot înfrîpa aceste trasee economice, în ce măsură putem regăsi practici culturale persistente sau apărute pe parcurs? Din prezentul volum, de pildă, se pot dezvolta cercetări pe documente scrise care să aducă completări despre bișnița din ultimii ani ai regimului comunist. Verificarea registrelor Miliției și ale dosarelor Securității pot fi comparate cu documentele sociale de istorie orală prezente în acest volum, cu atât mai mult cu cât există informații și de la foști milițieni implicați în fenomen. Cu siguranță, informațiile obținute din astfel de investigații ne-ar nuanța tabloul general pe care-l avem despre practicile de putere ale regimului comunist.

Deocamdată vreau să avansez următoarele observații și ipoteze stârnite de lecturarea critică a volumului:

Disimularea. Într-un fel mai pregnant decât în celelalte volume de istorie orală, istoriile de viață ale celor din secțiunea „bișnițarilor” sunt marcate de disimulare, cvasifabulație și vizibilă „romanțare” a biografiei. Informații relevante sunt, uneori, „scăpate” marginal față de discursul central și relatările trebuie, deseori, citite printre rânduri. Din fericire, datorită timpului destul de mare scurs de la revoluție încoace, elementul de disimulare nu falsifică mărturia, ci, mai degrabă, se face resimțit în „eroizarea” biografiei decât în devoalarea mecanismelor și relațiilor sociale ce făceau posibilă bișnița. Există însă o posibilă explicație pentru această dispoziție accentuată către fabulație: făcea parte din „fișa postului”, una „informală”, desigur, care cerea bișnițarului să aibă întotdeauna o poveste de „vândut”, nu doar un produs.

Fenomen controlat. Bișnița nu este nici pro-capitalism, nici fenomen underground. Nici nu

are valențe subversive, „alternative”. Dimpotrivă, este posibil doar prin intermediul sistemului, nu împotriva lui. Raportul față de sistemul represiv este descris astfel de actanți: „În Mamaia nu putea lucra nimeni dacă nu avea avizul Securității” (p. 54); „Bișnițarii se înțelegeau foarte bine cu polițiștii. Adică milițienii știau de ei. Erau mână-n mână” (p. 116); „Dar ei nu te băgau la pușcărie. Te lua frumos la Securitate, să spui tot” (p. 122). Când documentul social permite reconstruirea unei filiere, aceasta arată că rețeaua avea legături și beneficia de protecție la nivel înalt. Șefii bișnițarilor din zona centrală a Bucureștiului vechi, de exemplu, pentru a fi acoperiți legal cu serviciul (în România lui Ceaușescu „lipsa de ocupație” fiind un cvasidelict), aveau legitimații de membri ai Centrocoop, o cooperativă de stat condusă de Paul Niculescu-Mizil: „Cooperativa era un fel de stat în stat. Era un fel de Cooperativă de Stat. Era Paul Niculescu-Mizil, la vremea respectivă, președintele Cooperatiei. Avea ceva libertate de la Ceaușescu, nu prea dădea socoteală” (p. 124). În plus, aceeași Cooperatie era și unul dintre mijloacele de aprovizionare cu bunuri comercializate prin bișniță. O perspectivă foucauldiană asupra puterii, prin care practicile acesteia sunt văzute ca parte organică a societății, care reproduce launtric mecanismele ei, nu ca centralitate polarizată și separată față de societate, susținută doar prin instrumentele clasice care acționează din exteriorul societății, poate fi mai de folos în analizarea și înțelegerea bișniței decât una care gândește binar și maniheist.

Cine sunt actorii? Într-un mod aproape previzibil, actorii sociali implicați în bișniță și abili în a fi „descurcăriți” sunt plasați strategic în traseul comercial de stat sau în posturi care le deschideau acces către bunuri de consum: șefi de depozite, lucrători în turism, milițieni, telefoniști (în București meseria oferea ocazia multor contacte), șoferi care transportau marfă, gestionari etc. Intelectualii apar la celălalt capăt al „lanțului trofic”: supraviețuitorii. Acest lucru spune ceva despre practica socială a regimului comunist, atât în latura sa oficială, cât și în cea informală: există privilegiați și marginali ai so-

cietății comuniste, iar marginalii nu sunt neapărat cei care activau în zona „informală”, ci, mai degrabă, cei lipsiți de acces la rețelele funcționale care făceau să circule bunurile și serviciile („favorurile”). Trebuie precizat, de asemenea, că, într-un mod similar capitalismului, categoria „supraviețuitorilor” este, de fapt, constituită din „consumatorii” standard atât ai bunurilor și serviciilor oferite oficial, cât și a celor furnizate informal. Rolul lor este cel al reproducerii sistemului, lucru perfect sintetizat de observația unui interviuat: „Pe atunci era ca și acum: muncă, casă, familie și copii. Aveam prea puțin timp și energie pentru altele, cum ar fi politica” (p. 310).

Sursele, bunurile, practicile. Bișnița presupune surse de aprovizionare și practici de „comercializare”. Sursele se regăseau, cu precădere, în „micul trafic” făcut de „turiști” – cei care vizitau celelalte țări socialiste sau cei care vizitau România din aceleași țări (indiciu că fenomenul nu era doar „românesc”); în filiera „vaporenilor” sau a celor care aduceau bunuri de afară lucrând în marină; magazinele speciale destinate corpului diplomatic și privilegiaților oficiali ai comunismului; „shopurile” pentru străini; depozitele unde se făceau importurile, depozitele de bunuri produse în țară și, *last but not least*, alimentarele obișnuite. Bunurile comercializate se pot împărți în cele de consum, cum ar fi „țigări, blugi, gumă, adidași, ciocolată” (p. 73), dar și whisky, icre negre, diverse articole de îmbrăcăminte și articole din seria igienicelor și „casnicelor”; și cele de supraviețuire, cum ar fi diverse produse alimentare. Nu se făcea bișniță cu bunuri de categorie mai „grea”, de genul electrocasnicelor sau mașinilor, iar traficul cu „videouri” se pare că doar pe filiere mai „selece” și mai „sigure”. Izbitor este faptul că, cel puțin în ultimii ani ai regimului comunist, cel mai folosit bazin de aprovizionare pentru circuitul bișniței pare că erau alimentarele obișnuite. Practica era simplă: mărfurile destinate comercializării oficiale erau reținute în depozite pentru a fi incluse în circuitul informal. În principal, bunurile sustrase erau folosite fie pentru diverse „favoruri” (în cadrul unui fel de troc informal), fie pentru bișnița propriu-zisă. Efectul? Amplificarea penuriei oricum

existente și a „cozilor”: „Săracii oameni stăteau afară, la coadă... dar se ascundea coniac, ulei... la alimentară, îți dai seama! Dar era bun și ăsta, pentru că eu puteam astfel să fac tranzacții!” (p. 133). Mai departe, interviuatul citat dezvoltă: „La alimentară nu scoteau nici jumătate din ce primeau” (p. 135). Astfel, sensul faimoasei expresii a „triunghiului Bermudelor” are sensul prozaic al „dosirii” (dispariției) mărfurilor pentru revalorificarea lor în circuitul bișniței. Redusă la această practică, bișnița apare, așa zice, complet demitizată de aura protocapitalismului de teorie sau de orice percepție „romantică” a fenomenului: apropierea unor bunuri publice, dominarea circuitului resurselor și controlarea „pieței”.

Trocul favorurilor. Categoria „descurcăreților”, care, din punct de vedere al categoriei sociale, este comună cu cea a bișnițarilor, practică intens „favorul”, menționat deja ca un fel de troc prin care un serviciu (procurarea unui bun, de pildă), este furnizat în schimbul altuia (o „pilă” pentru diverse trebuințe). Este vorba despre o reciprocitate în care se angajează, de obicei, privilegiați ai sistemului care dețin un mic monopol personal pe o resursă materială sau simbolică, descrisă de interviuați astfel: „toți mă serveau și eu îi serveam pe toți” (p. 183); „înainte, totul se baza pe relații” (p. 300). Mai cu seamă în comerț se practica acest lucru: „Noi în comerț am trăit bine. În sensul că eram toți colegi: și cel care vindea paltoane, și cel care vindea pâine, și cel care vindea carne (...) toți eram colegi. Și ne serveam unul pe altul” (p. 241). De altfel, aici pot fi identificate inclusiv rețele paralele de comerț ce sunt constituite nu doar prin sustragerea bunurilor din circuitul oficial spre piața neagră, ci și prin stabilirea unui circuit paralel cu cel oficial stabilit între șefi de unități comerciale (p. 299).

Alte elemente de istorie socială a comunismului. Prin faptul că istoriile de viață ale celor interviuați sunt lăsate să curgă liber, avem în față un tablou complex al *mobilității sociale* în comunism. Se pot face corelații între mediul social de proveniență (natal) și cel dobândit în urma traseului social; între statutul social al

părinților și cel dobândit al interviuatului; se poate observa, de asemenea, impactul noilor realități sociale postcomuniste asupra actorilor sociali și capacitatea lor de adaptare la noul mediu. Deosebit de interesante sunt și indiciile obținute despre primii ani de „economie liberă” ai României.

În încheiere aș avansa și o ipoteză legată de caracterul economiei informale regășibile în cadrul volumului recenzat. Având în vedere că centrul de greutate al „acțiunii” coincide, așa cum am mai arătat, cu ultimii ani ai regimului comunist, respectiv cu ultimii ani ai dictaturii ceaușiste, câteva întrebări se impun. Cum a putut coexista un regim descris drept „ultima dictatură stalinistă”, ca având accente totalitare

anacronice față de multe alte țări socialiste și chiar față de URSS, cu astfel de fenomene informale atât de larg răspândite? Cum s-a putut ca economia *informală* să fie, totuși, controlată de Securitate, Miliție și de instituții strategice conduse de demnitari înalți? Un posibil răspuns și o ipoteză ar fi că regimul ceaușist era, de fapt, o carcasă putredă a unei ființe care gestase, deja, viitoarea „fiară politică” aptă să controleze reursele și circuitul bunurilor. În interiorul carcasei eșantioanele secundare ale puterii se re poziționau pentru marele val anticipat ce va duce la marea „resetare” socială care va înlocui sistemul planificat cu piața.

Ionuț Butoi